

Скарбниця різномірних апокрифічних оповідань – «Тлумачна палея», за підрахунками Франка (Крехівський список), налічує тридцять чотири або, якщо вважати Соломонівські оповідання окремими пам'ятками, сорок давніх літературних апокрифів. Дослідник упевнений, що насправді їх більше. Пипін, Тихонравов, Порфир'єв, Успенський, Жданов називали цифри удвічі менші. Жданов, наприклад, нарахував сімнадцять пам'яток [5; 31].

Отже, універсальність відомостей, викладених у «Тлумачній палеї», робить її своєрідною середньовічною енциклопедією як теологічного, так і природничого характеру [2; 32]. Більш того, із подіями старозавітньої історії на Русі знайомились не через Біблію (у зв'язку з відсутністю її повного списку), а через «Палею», у якій «канонічна стихія зрівноважується поезією відречених книг» [1; 96]. Зрозуміло, що «Тлумачна палея» у багатьох індексах уміщена серед дозволених книг, у деяких – зарахована до канонічних текстів, не зважаючи на те, що палейні апокрифи в цих самих індексах заборонені [4; 248].

Походження, час написання/компонування, авторство «Тлумачної палеї» в науці й досі не мають однозначних відповідей. Можемо зробити висновок про підтримання Франком теорії давньоруського походження пам'ятки.

Література:

2. Мельник Я. Иван Франко й biblia аросурфа / Ярослава Мельник. – Львів : Вид-во УКУ, 2006. – 512 с.
3. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції / Юрій Пелешенко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 423 с.
4. Творогов О. В. Палея Толковая / Олег Вікторович Творогов // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Л., 1987. – Вып. I (XI – первая половина XIV ст.). – С. 285–288.
5. Франко І. Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 30. – С. 240–252.
6. Франко І. Передмова <до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том I. Апокрифи старозавітні». Львів, 1896> / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 7–79.

«Тлумачна Палея» in Ivan Franko's Interpretation

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of I. Franko's interpretation of ancient apocrypha – «Тлумачна палея». Divergences in I. Franko's and other scientists' opinion about problems of the author, date and place where «Тлумачна палея» was written/compiled are shown. The peculiarities of composition, source base are examined.

Тетяна Александрович (Черкаси)

СИСТЕМА БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПРОЗІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Художній світ письменника – це переплетення сюжетів, тем, проблем, ідей. Створюючи сюжетні колізії, піднімаючи те чи інше проблемне питання, митець слова передусім керується ідейно-тематичною основою твору, тобто підпорядковує сюжетні та композиційні елементи розкриттю власного творчого задуму. Ключову роль у цьому відіграють образи. Звичайно, що в кожного справжнього творця слова своя галерея дійових осіб. І чим унікальніше світобачення героя, чим глибше вдається письменникові розкрити його внутрішній світ, тим більше він зацікавлює читача, спонукає до роздумів тощо.

Саме такий – багатий і напрочуд різнобарвний світ прози Григорія Сковороди. Образи в мислителя багатогранні, зрозумілі, глибокі. Вони допомагають читачеві проникнути в загадковий літературний світ письменника, зрозуміти його творчий задум, змушують бути не

тільки пасивними спостерігачами, а й активними учасниками процесу творення художнього полотна. Цьому сприяє безпосередній вибір самих дійових осіб, адже у творах філософа присутні міфологічні, біблійні образи, а також образи сучасників.

Серед усіх образів, створених на сторінках прози Григорієм Сковородою, особливу увагу варто зосередити на біблійних. І не тільки тому, що до Біблії як до першоджерела письменник звертався протягом усього життя, а й через те, що ці дійові особи виступають, як правило, носіями християнських, а отже, й моральних цінностей, які автор наслідував сам і намагався прищепити співвітчизникам. Саме цих цінностей бракує й сучасній людині. Тому творчість мислителя становить своєрідний місток нерозривного зв'язку між епохами, поколіннями. Адже проблеми моралі, християнських чеснот актуальні як для українського суспільства XVIII ст., так і для XXI.

У творчості філософа провідним виступає вчення про свободу людського духу, звільнення від тілесного полону й мирського життя було виразом протесту. Звідси походить заклик до втечі від суперечностей злочинного світу, ідея самопізнання й самовдосконалення природних здібностей, самообмеження необхідним. Тому й не дивно, що в центрі своєї творчості письменник ставить образ морально досконалої, істинної людини – Ісуса (це ім'я є грецькою формою єврейського імені «Йошуа», тлумачилося як «Єгова – це спасіння», «Спаситель» [6; 188]) Христа (грецький переклад єврейського слова «Месія», перекладається як «Помазанець» [6; 188]). Ігор Каганець стверджує, що слово «Христос» походить від «хрест», що означає твердиню всього світлого, поєднання небесного з земним, божественного з людським, тобто це символ Боголюдини, з додаванням грецького «ос» [4; 311–312].

Слабка, дріб'язкова, заздрісна за своєю природою людина може змінитися, обравши зразком для себе постать Ісуса Христа. Лише коли кожен пізнає власне серце, загляне й зрозуміє потаємні глибини своєї душі, вб'є свавілля, щоб дати простір для прояву Божої волі [5; 4], тоді для нього настане мир та спокій, а значить життя на землі зміниться на краще: «И тогда-то бывает в душѣ непорочность и чистосердечіе, как бы райскій нѣкій дух и вкус, плѣняющій к дружелюбію» [11; 148].

Якщо провести паралель між життям Ісуса Христа і Григорія Сковороди, то можна побачити дещо спільне. З палицею за плечима мандрував письменник Україною, як Ісус Христос Ізраїлем, навчаючи людей. Мандрівний спосіб життя взагалі характерний для української бідної інтелігенції: дяки, паломники (зокрема, Василь Григорович-Барський, життєвий шлях Климентія Зіновїїва). Але, як справедливо стверджує Юрій Барабаш у книзі «Знаю человека...», бурсацько-дяківські мандри у переважній більшості служили здобуттям засобів для існування; Василь Григорович-Барський вбачав свій обов'язок у паломництві та описі побачених святих місць; для Климентія Зіновїїва – це збір подаяння для монастиря та написання поезії, мета якої була в повчанні людей [2; 150]. Мандрівка ж для Григорія Сковороди – духовні пошуки, образ життя, який давав можливість зректися всього другорядного, важливого лише в буденному прояві, зосередитись на основному [2; 151]. «Путешествием в тайники человеческого сердца и было странничество Сковороды» [2; 151]. Дмитро Багалій у праці «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» стверджував, що письменник надавав перевагу мужицькому вбранню: старій свиті, торбі, палиці. Така любов до простого, близького до народу образу життя була прообразом хлопоманства українських народників. Різниця ж полягала в тому, вважав Дмитро Багалій, що хлопомани – вихідці з панського середовища, а Григорій Сковорода – з неможливих селян [1; 227]. Інший дослідник – Віктор Петров – писав: «Життєвим висновком з твердження про «премудрість в юродстві» було для Сковороди те, що він прийняв на себе «простонародну статъ», «статъ» ніщого старця, найменшого в людському суспільстві. Той, хто захотів бути всім, мусив стати нічим, бо тільки той, хто не має нічого, володіє всесвітом! Найнижчим треба стати, щоб бути найвищим» [9; 112]. Цю думку науковця й впровадив український філософ у своє життя, відмовившись від посад. Обравши «роль» простолюдина в театрі життя, Григорій Сковорода став володарем світу.

Особливістю творчого стилю автора є надання образіві Сина Божого властивостей різноманітних тварин, що дозволяє філософу створити досконалу особистість, яка поєднує в собі найкращі якості звірів такі, як прозорливість, гострий розум, сміливість, щирість тощо.

Дослідниця давньоукраїнського бестіарію Оксана Сліпушко вважає, що Григорій Сковорода узагальнив досвід Середньовіччя, Ренесансу, Бароко і створив образ ідеальної людини, котрий «увібрив у себе найзмістовніші риси bestій: очі його голубині, орлині крила, оленяча зручність, левина відвага, горлична вірність, бараняча незлобність, бистрість соколина, журавлина бадьорість. Осягаючи окремі риси певних bestій і надаючи їм символічного значення, звірослов дає змогу здійснити синтез цих рис в ідеалі «духовного чоловіка», над головою якого, за Григорієм Сковородою, літає сімка Божих птиць: дух краси, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердя» [13; 115].

Досить часто у творах українського філософа зустрічаємося з ототожненням Епікура чи Мойсея з Ісусом Христом. Це не ересь із погляду письменника, а характерна ознака барокової літератури і творчості самого мислителя, тому що спосіб життя, погляди на щастя, самопізнання збігаються і в античного філософа, і в біблійного персонажа, і у Сина Божого. Завдовго до українського мислителя Еразм Роттердамський в діалозі «Епікуреєць» порівняв Ісуса Христа з античним мудрецем [7; 195–196]. Ісус Христос та Епікур обидва «уособлювали в собі вищі людські добродетності [5; 4]». Григорій Сковорода із просвітницько-гуманістичних засад намагався наблизити просту, смертну людину до Бога, а Бога до людини. «Порівнюючи Епікура та Христа, Сковорода розбиває вцент традиційну барокову апологію плачу, втілену в скорботній постаті Ісуса» [8; 116].

Щодо Мойсея, то це один із найвеличніших вождів, законодавців, пророків, реформаторів всесвітньої історії та водночас найвірніший Божий служник. Його цікаве й повчальне життя є зразком для виховання молодого покоління. Впродовж земної місії Мойсей навчився богопізнання, самопізнання, покори, підпорядковувати власну волю Господній [6; 255]. Все життя він тренував свій розум і характер, а також сформував єврейський натовп, «етнос (примітивних, жорстоких рабів) у державний свідомий нарід» [6; 255]. Він був єдиним, з ким Ісус Христос порівнював Себе як Божого посланця (Діяння апостолів 7, 37), а також символізував своїм образом заступництво, визволення та спасіння через посередництво Сина Божого (2 Мойсеєва 3, 7–10, Луки 4, 18, Ісайї 61, 1) [6; 262]. Тобто порівняння Мойсея та Ісуса Христа не тільки бароково-просвітницька традиція, а й власне християнська. Митці тієї доби не полишали надії на власного реформатора, державотворця, котрий допоможе здобути свободу безталанній Україні, тому й зверталися до цієї легендарної постаті як до орієнтира для них.

Досить часто у прозі Григорія Сковороди зустрічається образ апостола Павла, який розтлумачує біблійне слово людям, просить шукати Ісуса Христа не у тілі, а в духові, пробуджуватися від тлінного сну й відроджувати свою внутрішню, справжню суть. До цього закликав своїх співвітчизників і письменник усією своєю творчістю. Павло, так як і Петро, Мойсей, навчали вмінню бачити в людині дві протилежні істоти: земну і духовну; розмежовувати їх і ставити духовну людину вище за тлінну.

Взагалі, Павло (означає менший, малий) після Ісуса Христа найвідоміший герой-апостол Нового Заповіту. Він – найулюбленіший в українського письменства апостол – поширював світло християнського вчення серед народів Малої Азії, Європи [6; 285]. Його перу належить значна частина книг Нового Заповіту. Проповідуючи християнство, апостол Павло пройшов пішки багато тисяч кілометрів, заснував церковні громади, хоча не раз був висміяний, зневажений [6; 297]. Скромність стала звичкою й законом Павла, як і Григорія Сковороди. Крім вищеназваних біблійних персонажів, у трактаті «Жена Лотова» письменник виводить образ праведника Лота (ім'я тлумачиться як «заслона, прикриття, захищений, законспірований» [6; 223]), який зумів підпорядкувати свою земну, тлінну натуру духові. Отже, дотримуючись Господніх заповідей, став справжньою людиною, яку любить і якій допомагає Бог у всіх справах.

Взагалі, в основу трактату «Жена Лотова» автор поклав алегоричне витлумачення біблійної легенди про дружину Лотову, яка, разом із чоловіком, тікаючи з приреченого Богом Содому, порушує заборону – оглядається назад, за що Господь і перетворив її на соляний стовп. У Новому Заповіті Ісус Христос використовує оповідь про Лота та його дружину як пересторогу християнству бути напоготові в очікуванні другого приходу Бога [6; 225]. Постійним рефреном через увесь твір Григорія Сковороди проходить заклик: «Поминайте жену Лотову!», що звучить застереженням проти нових помилок людства. Дослідник Іван Іваньо вважав, що наш

письменник заперечує можливість такого чуда. Він переконаний, що легенда витлумачена як алегорична притча з повчальним змістом [3; 198].

Не менш цікавою є низка біблійних жіночих образів, виведених автором у прозі. Насамперед, це образ Єви. У Книзі Буття вона виступає уособленням материнства. У Новому Заповіті акцентується увага на гріхопадінні Єви, бо вона першою порушила волю Бога [6; 135]. Григорій Сковорода теж дуалістично трактує даний образ: закликає дивитися на Єву не лише як на спокусницю, причину вигнання людини з Раю, а й як на праматір усього людства, тобто в своїй основі ідеальну людину, створену за образом і подобою Бога. У творі «Жена Лотова» автор протиставляє головній героїні, дріб'язковій та марновірній дружині Лотовій, образ якої символізує кару за непослух, застерігає сучасників письменника від моральних вад, нерозуміння Господнього Слова, жінок, котрі своєю праведністю досягли ласки в очах Божих: Анну, Есфір, Рахіль, Ревекку, Руф, Сару, Фамар, Юдіф.

Філософія, етика, мораль органічно вплітаються в літературний світ Григорія Сковороди, тобто є складовою його літературознавчої концепції. Це простежується у самій формі викладу думок, у композиційних своєрідностях кожного твору, в поєднанні художніх засобів і розкритті образів-персонажів, у тому числі й біблійних. Зокрема, це помітно вже в образах головних дійових осіб «Жени Лотовой» – Лота і його дружини. Письменник показує еволюцію образу Лота. На початку твору він постає перед читачем людиною, яка, сумніваючись, шукає життєвий шлях. У фіналі трактату Лот – глибоко віруючий праведник. Антагоністом йому зображена Лотова безіменна дружина.

Уся система художніх образів мислителя поділяється на два види: автологічні й металогічні. Така сама тенденція зберігається й стосовно біблійних персонажів. До автологічних відносяться Єремія, Давид, Ісайя, Мойсей, Соломон, Павло, Наум, Авакум, Захарія, Єлисей, Яків, Єзекеїль, Йосиф, Авраам, Лука, Лот, Руф, Юдит, Естер, Сусанна, Маріам, Рахіль, Ревекка, Сара, Анна, Авигея, Фамар, Есфір та ін. Варто зауважити, що біблійні образи Григорія Сковороди є не просто носіями певних думок, ідей, а й активно відстоюють свої позиції не лише словами, а й певними діями. Наприклад, Ісус Христос, Мойсей, Павло, Соломон, Давид радять пізнати себе, пропонують шляхи пізнання тощо.

Металогічні образи поділяються на два типи: образи-символи та образи-алегорії. Серед образів-символів найчастіше бачимо такі: сонце, джерело, око, серце, зерно, голубка, змії, сфінкс, вода, коріння, яблуна (наскрізний образ усієї прози мислителя, можливо, пов'язаний з біблійною легендою про райське дерево, з якого Єва покуштувала плід), райдуга тощо. До образів-алегорій відносяться наступні: Захаріїв свічник, драбина Якова, лев, жінка Лотова тощо.

Найскладнішим є образ Ісуса Христа, в якому втілені риси не тільки Бога, а й досконалої людини. Він виступає алегоричним й автологічним водночас. Синкретизм образу Сина Божого дозволяє розглядати Його не лише з позиції центральної постаті Біблії, а й з боку земної людини, наділеної надзвичайною моральністю, духовністю, тобто ідеальною у своїй основі.

Згідно з вимогами естетики Просвітництва, твір повинен бути обов'язково повчальним, торкатися проблем удосконалення моралі, духовності людини, допомагати їй повірити у себе, у власні сили, зорієнтувати її на наслідування дій великих духовних авторитетів. Тому Григорій Сковорода прагне з різних боків наблизити біблійні образи до читача. Це змушує письменника зосередитися на морально-етичній тематиці, наповнивши її християнський зміст українськими традиційними духовними цінностями: вірою, любов'ю, прагненням до свободи, справедливості, милосердям, щедрістю душі. Адже це сприяє зміцненню власного душевного стану автора, пошукам нових сил, аналізу та «лікуванню» українського суспільства, відродженню національної гідності та свідомості.

Література:

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – (2-ге вид., випр.). – К. : Вид-во «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
2. Барабаш Ю. Я. «Знаю человека...» Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь / Юрий Яковлевич Барабаш. – М. : Художественная литература, 1989. – 333, [2] с.
3. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / Іван Васильович Іваньо. – К. : Наукова думка, 1983. – 272 с.

4. Каганець І. В. Арійський стандарт: Українська ідея епохи великого переходу / І. В. Каганець. – К. : А.С.К., 2005. – 336 с.
5. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...» Філософська релігійність Григорія Савича Сковороди / А. Колодний // Людина і світ. – 1994. – № 9. – С. 2–5.
6. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / Костянтин Костів. – К. : Україна, 1995. – 429 с.
7. Лошиц Ю. Сковорода / Юрий Лошиц. – М. : Молодая гвардия, 1972. – 224 с.
8. Мех Н. О. Наскрізні концепти Григорія Сковороди / Н. О. Мех. – К. : Б. в., 2005. – 237 с.
9. Петров В. Г. С. Сковорода. Спроби характеристики / В. Петров // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 109–120.
10. Святе Письмо. – United Bible Societies, 1991. – 1394 с.
11. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода / [ред. колегія: чл.-кор. АН УРСР В. І. Шинкарук (голова) та інші]. – К. : Наукова думка, 1973. – . – Т. 1. – 1973. – 531 с.
12. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода / [ред. колегія: чл.-кор. АН УРСР В. І. Шинкарук (голова) та інші]. – К. : Наукова думка, 1973. – . – Т. 2. – 1973. – 573 с.
13. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій / Оксана Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – 440 с.

System of Biblical Characters in the Prose of Grygoriy Skovoroda

The article focuses on the issue of biblical characters in the prose of Grygoriy Skovoroda. The key characters in the God's book (Jesus Christ, Moses, Paul and Lot) and their interpretation by Ukrainian writer are analyzed. A series of female biblical characters that help the author to show different interpretations of perception of given characters is represented. The article affirms that the key feature of Grygoriy Skovoroda's works is reinterpreting the characters of the God's book and giving them another meaning not just to show his own ideas but to show ordinary life truths.